

ЗАХИСТ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

– комплекс заходів та способів, передбачених нормами права, а також договором, застосування яких можливе державою в особі уповноважених органів, органів місц. самоврядування, посадових осіб та громадянами для збереження, поновлення та охорони зазначених прав.

У теорії екол. права З. е. п. г. розглядають як право, правовідносини, механізм забезпечення реалізації екол. прав, комплексний міжгалузевий інститут екол. права. Визначення поняття «З. е. п. г.» є одним із найбільш дискусійних питань у науці екол. права. Залишається невизначеною проблема щодо співвідношення понять «охорони» та «захисту» як у теорії права, так і в цивілістичній й в екол.-прав. доктрині.

Охорона завжди передує захисту, охорона спрямована на попередження порушення екол. прав (та інтересів), охорона – це дії, превентивні заходи, пов'язані з забезпеченням і закріпленням прав: захист відбувається після порушення та тягне за собою відновлення відповідного екол. права. Про захист прав громадян у сфері екології йдеться в ст. 11 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», де закріплене заг. правило, відповідно до якого держава гарантує своїм громадянам реалізацію екол. прав, наданих їм зак-вом. Зокрема, місц. ради, органи держ. влади в галузі охорони навколишнього природ. середовища і використання природ. ресурсів зобов'язані надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохорон. діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природ. середовища

та рац. використання природ. ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природ. середовища та використання природ. ресурсів. Порушені права громадян мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в суд. порядку.

Прав. охорона екол. прав являє собою систему приписів, закріплених у зак-ві, що забезпечують міру дозволеного і належного поведження суб'єктів. Ін. словами, охорона прав зводиться до правотворчої діяльності із встановлення охорон. норм у статичній (в об'єктивному змісті), виявляється в період нормального (без перешкод) здійснення екол. прав, а захист настає у випадку порушення прав з метою їх відновлення, де необхідно застосувати примус з боку компетентних органів. Як правило, охорона – це система прав., організац., екон. та ін. заходів, спрямованих на рац. використання природ. ресурсів, запобігання необґрунтованому використанню, попередження та відвернення антропогенного впливу, відтворення і підвищення якості природ. ресурсів, забезпечення особл. режиму використання природ. ресурсів природоохорон., оздоровчого, рекреаційного та істор.-культ. призначення, а також запобігання негативному впливу на здоров'я і життя людей.

Право на захист і право на суд. захист – явища не тотожні, перше – сфера матеріального права, друге – процесуального права. При захисті, як правило, йдеться про відновлення відповідного порушеного екол. права і припинення дій, що його порушують. Захисту підлягають порушені, невизнані, оспорювані екол. права громадян. В екол. праві способи і форми захисту варто розгля-

дати як явища не тотожні. Форми захисту – адм., суд., громад., самозахист, звернення до Уповноваженого з прав людини, захист прав нотаріусом тощо. Застосування способів захисту порушених екол. прав дозволяє попередити або припинити порушення права. Метою застосування способів З. е. п. г. є примус або спонукання порушника припинити дії, що порушують екол. права, або попередити такі дії.

Як самостійну форму З. е. п. г. варто розглядати самозахист. Можливість захисту цього права не в компетентних органах є його відмінною рисою. Ця можливість належить до конституційних прав, саме її можливо розглядати як самостійне суб'єктивне екол. право. У ЦКУ (ст. 18) самозахист розглядається як застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам сусп-ва.

Для належного забезпечення самозахисту екол. прав первісним є визначення умов правомірності його реалізації. Це визначається виходячи з можливості захисту особою тільки свого реального, дійсного екол. права; шкода, заподіяна при реалізації цього права на самозахист, не повинна явно не відповідати реальній чи можливій шкоді, заподіяній порушенням; способи самозахисту не повинні виходити за межі дій, необхідних для їхньої реалізації. Осн. функцією самозахисту екол. прав є насамперед захист від порушення. Але існують і похідні функції самозахисту: превентивна (попереджувальна); припинювальна; відновлювальна; забезпечення недоторканності права й ін. Самозахист екол. прав – допустимі нормами моралі і зак-ва, у визначених

випадках договору, дії особи, наділеної зазначеним правом, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідацію наслідків.

Право на суд. захист є конституційним і не вимагає додаткового закріплення в ін. нормат.-прав. актах. Ст. 55 КУ містить норму, що встановлює право кожного звертатися в суд, якщо: його права і свободи порушені чи порушуються; створені чи створюються перешкоди для реалізації прав та свобод; мають місце ін. обмеження прав і свобод. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають в Україні (ч. 2 ст. 124 КУ).

Адм. форма захисту регламентується ст. 40 КУ. Напр., ЗУ «Про звернення громадян» передбачено право громадян звернутися до органів держ. влади, місц. самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, орг-цій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соц.-екон., політ. та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення, у т. ч. й з екол. питань.

До громад. порядку захисту належать: референдум; громад. (публічні) слухання; заг. збори громадян за місцем проживання; залучення експертів від громадськості в робочі групи, утворені органами влади, з екол. питань, участь у проведенні держ. екол. експертизи, а також проведення громад. експертизи; збори, мітинги, походи, демонстрації; робота з депутатами тощо.

Способи захисту в екол. зак-ві, на відміну від цив. (ст. 16 ЦКУ) та госп. (ст. 20 ГКУ), не містяться в узагальненому виді. Тільки в ЗКУ закріплені способи захисту прав на зем. ділянки (ст. 152). Можливість вибору способу З. е. п. г. є важливим елементом характеристики «права на захист» як прав. категорії й самостійного виду екол. прав. Виходячи з обставин справи щодо порушення екол. прав суб'єкт має обирати власну поведінку, тобто й обирати спосіб захисту. Суд може захистити екол. права ін. способом, що встановлений договором або законом.

До способів захисту З. е. п. г. належать: визнання екол. прав; відновлення порушеного права; припинення дій, що перешкоджають здійсненню екол. прав; відшкодування збитків і ін. способи відшкодування майнової шкоди, а також моральної шкоди (екол. шкоди); зміна екол. правовідносин; визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органів держ. влади, місц. самоврядування, службових і посадових осіб; визнання угоди недійсною та ін. способи, передбачені в законах.

Лит.: Гетьман А. П. Вдосконалення правового механізму захисту екологічних прав громадян. В кн.: Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи: матеріали науково-практичної конференції, 25 черв. 1997 р. / упоряд. Ю. М. Грошевий. Х., 1998; Калишук Л. А. Юридичні способи захисту екологічних прав громадян України: автореф. дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.06. Д., 2011; Медведєв К. В. Екологічні права громадян України: гарантії їх судового захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. н.: 12.00.06. К., 2012.

Г. В. Анісімова.